

ВІДГУК
офіційної опонентки
докторки педагогічних наук, професорки
Лазаренко Наталії Іванівни
на дисертацію Кошляка Михайла Анатолійовича
«Теорія і практика фізичного виховання дітей та молоді в Україні
другої половини ХІХ – ХХ століття у вітчизняному педагогічному
дискурсі», подану на здобуття наукового ступеня
доктора педагогічних наук за спеціальністю
13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Актуальність теми наукової роботи та її зв'язок із галузевими науковими програмами. В сучасних умовах українська історико-педагогічна наука переживає складні, суперечливі трансформації: відбувається переосмислення наукових парадигм, пошук нових теоретико-методологічних орієнтирів. Характер та особливості цього процесу відображають нарощування фактографічної бази та посилення наукового дискурсу, плюралізму думок, контрверсійності поглядів та теоретичних висновків. За таких умов зростає потреба в конструктивно-критичному переосмисленні нагромаджених педагогічною наукою знань з історії розвитку фізичного виховання в Україні. Такий системний ретроспективний погляд необхідний для з'ясування досягнень минулого, збереження та примноження напрацювань попередніх поколінь науковців, запобігання помилкам і визначення перспективних дослідницьких напрямів.

З огляду на це, дисертаційна робота М. А. Кошляка, у якій здійснено цілісний і системний аналіз історико-педагогічних досліджень розвитку фізичного виховання дітей та молоді в Україні другої половини ХІХ – ХХ століття, є актуальною і своєчасною.

Дослідження виконувалось відповідно до науково-дослідної теми кафедри педагогіки та менеджменту освіти Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка (нині кафедра освітніх наук Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка) «Соціально-професійне становлення особистості» (реєстраційний № 0116U003481).

Тему дослідження затверджено на засіданні вченої ради Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка (протокол № 5 від 01 грудня 2025 р.).

Найбільш істотні наукові результати, що містяться в дисертації.

У результаті проведеного дослідження дисертантом:

- обґрунтовано теоретико-методологічні засади та поняттєво категорійний апарат дослідження;
- окреслено історіографію проблеми та джерельну базу дослідження;
- здійснено періодизацію розвитку історико-педагогічних досліджень теорії і практики фізичного виховання дітей та молоді в Україні досліджуваного періоду;

– схарактеризовано особливості нагромадження наукових знань про розвиток фізичного виховання дітей та молоді та проаналізовано дослідження з окремих напрямів фізичного виховання;

– узагальнено праці вітчизняних учених, присвячені освітній діяльності та творчому доробку педагогічних персоналій, які здійснили вагомий внесок у розвиток фізичного виховання дітей та молоді;

– розкрито історико-педагогічні рефлексії щодо становлення та розвитку професійної підготовки вчителів фізичної культури.

Нові факти, одержані здобувачем. У дослідженні вперше: цілісно схарактеризовано історико-педагогічні дослідження розвитку теорії й практики фізичного виховання дітей та молоді в Україні другої половини ХІХ – ХХ ст. з позицій парадигмального, системного, синергетичного, культурологічного, аксіологічного, історіографічного, герменевтичного, історичної реконструкції педагогічного знання, історико-національного підходів; обґрунтовано періодизацію історіографічного процесу, що охоплює такі чотири основні періоди: становлення (друга половина ХІХ – 1917 р.); міжвоєнний (1918–1930-і рр.); тоталітарний (1940–1980-і рр.); модернізаційно-плюралістичний (1991 р. – початок ХХІ ст.), кожний з яких відображає тенденції нагромадження наукових знань щодо розвитку фізичного виховання дітей та молоді в Україні другої половини ХІХ – ХХ ст.; проаналізовано наукові розвідки з окремих напрямів проблеми; узагальнено дослідження, присвячені освітній діяльності та творчому доробку педагогічних персоналій, які здійснили вагомий внесок у розвиток фізичного виховання дітей та молоді в Україні; розкрито рефлексії вітчизняних учених щодо становлення та розвитку професійно-педагогічної підготовки вчительських кадрів з фізичної культури в Україні в досліджуваний період; уточнено поняття «фізичне виховання», «фізична культура», «здоров'язбереження», «фізкультурно-масова робота», «історіографія», «історія вітчизняної педагогічної думки», «вітчизняний педагогічний дискурс», «педагогічні персоналії»; уявлення про творчість громадських діячів і педагогів, діяльність яких була пов'язана з розвитком фізичного виховання дітей та молоді в Україні і є ще малодослідженою; подальшого розвитку набули конкретизація критеріїв, принципів добору та класифікації джерел з історіографії педагогічної науки; наукові підходи до з'ясування ступеня дослідженості історіографічних проблем та принципів групування пов'язаних з нею наукових публікацій; уявлення про розвиток фізичного виховання в Україні в досліджуваний період.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації.

Основні наукові положення, концептуальні, методологічні підходи, висновки, презентовані у дисертації М. А. Кошляка, достатньою мірою обґрунтовані, базуються на аналізі праць вітчизняних учених. Автором логічно сформульовано структурні компоненти: мету, завдання, об'єкт та предмет дослідження, які відповідають темі дисертації.

Досягненню сформульованої в роботі мети сприяв ретельний аналіз теоретико-методологічних засад та джерельної бази дослідження.

Обґрунтованість наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, забезпечується належною методологічною базою, ґрунтовним вивченням і критичним аналізом наукових праць, і загалом не викликає сумніву.

Аналіз тексту дисертації М. А. Кошляка, реферату та змісту публікацій дають змогу дійти висновку про наукову достовірність викладених автором результатів.

Значення для науки і практики отриманих автором результатів.

Дисертаційна робота М. А. Кошляка містить нові, раніше не захищені наукові положення, а обґрунтовані результати у сукупності розв'язують актуальну наукову проблему.

Результати дисертаційної роботи впроваджено в освітній процес, Сумського державного педагогічного університету ім. А. С. Макаренка (довідка № 25/05 від 10 листопада 2025 р.), Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди (довідка № 01/10-777 від 11 листопада 2025 р.), Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка (довідка № 63-н від 17 листопада 2025 р.), Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (довідка № 06/36 від 26 листопада 2025 р.), Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (довідка № 01-01-296 від 27 листопада 2025 р.).

Рекомендації щодо використання результатів і висновків дисертації.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що фактологічний матеріал, теоретичні положення й науково обґрунтовані висновки дослідження щодо теорії і практика фізичного виховання дітей та молоді в Україні другої половини XIX – XX ст. у вітчизняному педагогічному дискурсі можуть бути використані для визначення стратегічних орієнтирів розвитку системи освіти в Україні. Систематизовані та узагальнені положення, фактологічний матеріал, джерельна база дослідження можуть стати основою для подальших наукових розвідок з історії педагогіки, історії України, джерелознавства; для розширення та оновлення змісту навчальних курсів «Педагогіка», «Педагогіка фізичного виховання», «Виховні та дидактичні концепції в історичному вимірі», «Історія вищої школи», «Педагогічна персоналія в історико-педагогічному дослідженні», «Актуальні зарубіжні та вітчизняні освітні концепції», «Історія фізичної культури», «Історія наукової думки у фізичній культурі»; при укладанні підручників, посібників із теорії та історії педагогіки, історії української фізичної культури і спорту, теорії та методики фізичного виховання, при розробці спецкурсів і спецсемінарів, при здійсненні керівництва курсовими й кваліфікаційними роботами.

Оцінка змісту та завершеності дисертації.

Структура представленої дисертації науково виважена й логічно вибудована. Аналіз дисертації та її завершеності свідчить про те, що зміст

дисертаційного дослідження М. А. Кошляка відповідає меті й поставленим завданням, складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків до кожного з них, загальних висновків, списку використаних джерел (всього 500 найменувань) та додатків. Загальний обсяг роботи – 480 сторінок, із них 395 сторінок основного тексту. Робота містить 2 таблиці та 6 рисунків.

У вступі обґрунтовано актуальність теми дослідження та її зв'язок з науковими програмами, планами і темами; визначено мету, завдання, об'єкт, предмет дослідження; обґрунтовано концептуальні, методологічні та теоретичні засади дослідження; сформульовано гіпотезу; окреслено методи та джерельну базу дослідження; розкрито наукову новизну, практичне значення одержаних результатів та подано відомості про впровадження результатів наукового пошуку; схарактеризовано особистий внесок автора у роботах, опублікованих у співавторстві; подано відомості про апробацію результатів дослідження; наведено структуру та обсяг дисертації.

У першому розділі «Теоретико-методологічні основи дослідження» здобувачем проаналізовано концептуальні засади дослідження, уточнено ключові поняття, здійснено аналіз джерельної бази, обґрунтовано основні періоди розвитку історико-педагогічних досліджень проблеми фізичного виховання дітей та молоді в Україні другої половини XIX – XX ст.

Завдяки продуманим орієнтирам започаткованого дисертантом дослідження, аналізу праць вітчизняних дослідників цілком слушно констатується, що теорія і практика фізичного виховання дітей та молоді в Україні другої половини XIX – XX ст. у вітчизняному педагогічному дискурсі як окрема історико-педагогічна проблема не досліджувалась.

Заслуговують на увагу і схвалення представлена чітка концепція дослідження. У фокусі особливої дослідницької уваги здобувача – методологічні підходи як орієнтири досліджуваної проблеми (парадигмальний, системний, синергетичний, культурологічний, аксіологічний, історіографічний, герменевтичний, історичної реконструкції педагогічного знання, історико-національний) та принципи (історизму, єдності історичного й логічного, об'єктивності й усебічності, цілісності, наступності й спадкоємності, міждисциплінарності); методи (загальнонаукові та історико-педагогічні).

Слід відзначити, що на рівні дефінітивного аналізу здобувач демонструє глибоку ерудованість та багатогранність науково-педагогічного мислення при обґрунтуванні терміносистеми дослідження: «фізичне виховання», «фізична культура», «здоров'язбереження», «фізкультурно-масова робота», «історіографія», «історія вітчизняної педагогічної думки», «вітчизняний педагогічний дискурс», «педагогічні персоналії».

Схвалюємо позицію здобувача щодо обґрунтування джерельної бази дослідження, яку склали: документи, що регулювали систему освіти та визначали особливості розвитку фізичного виховання дітей та молоді в досліджуваній період (підзаконні нормативно-правові акти (постанови) залежно від суб'єктів, які їх видали тощо); архівні документи; праці громадських діячів, педагогів другої половини XIX – XX ст., у яких

розкриваються питання фізичного виховання дітей та молоді; монографії та дисертації, які є основним інформативним джерелом реконструкції історіографічного процесу з нагромадження наукових знань про теоретичні й практичні аспекти фізичного виховання дітей та молоді в Україні в означений період; дидактичні джерела (навчальні посібники, підручники); навчальні програми, плани; узагальнювальні праці, що розкривають генезу фізичного виховання дітей та молоді в Україні, колективні видання; матеріали періодичних видань. Кожна з груп джерел має власні змістові, інформаційні та інші характерні риси й виконує особливу функцію у формуванні та накопиченні наукового знання про історичний розвиток фізичного виховання дітей та молоді в Україні у другій половині XIX – XX ст.

Відзначимо представлену чітку авторську позицію щодо періодизації розвитку історико-педагогічних досліджень теорії і практики фізичного виховання дітей та молоді в Україні у досліджуваний період та виокремлено чотири основні періоди: становлення (друга половина XIX – 1917 р.); міжвоєнний (1918–1930-і рр.); тоталітарний (1940–1980-і рр.); модернізаційно-плюралістичний (1991 р. – початок XXI ст.). Варто акцентувати увагу на тому, що в межах дефінітивного дискурсу здобувач експлікує високу епістемологічну рефлексію та поліаспектність науково-педагогічних висновків під час фундаментального обґрунтування відмінностей в характері підходів до історико-педагогічного дискурсу, у змісті та напрямках досліджень різних теоретичних й практичних аспектів розвитку фізичного виховання дітей та молоді в Україні, які зумовлені соціально-економічними, суспільно-політичними та соціально-культурними реаліями тих часів, коли здійснювалися дослідження.

У другому розділі «Дослідження вченими теорії і практики фізичного виховання дітей та молоді у вітчизняній педагогіці другої половини XIX – XX століття» здобувачем здійснено історіографічний огляд становлення та розвитку вітчизняної системи фізичного виховання у другій половині XIX – на початку XX ст., виявлено особливості нагромадження знань щодо теоретичних та практичних аспектів фізичного виховання дітей та молоді міжвоєнного періоду, узагальнено наукові інтерпретації історичного розвитку фізичного виховання у другій половині XX ст.

Автором доведено, що в період другої половини XIX – початку XX ст. проблема розвитку вітчизняної системи фізичного виховання концентрувалася довкола висвітлення таких питань, як роль сім'ї та школи у процесі фізичного розвитку дитини, значення фізичного виховання у процесі формування гармонійно розвиненої особистості, впровадження у навчальний процес окремого курсу – гімнастики, поширення спортивного руху в Україні, роль спортивних організацій і товариств у розвитку фізкультурно-масової роботи. Теоретичні ж аспекти фізичного виховання досліджувалися побіжно, що спричинило диспропорцію у вивченні цієї проблеми – існувала значна кількість праць практичного спрямування без достатнього наукового теоретичного підґрунтя.

Виявлено, що розвиток фізичного виховання України у міжвоєнний період відзначається інтенсивним накопиченням знань і розвитку наукової інформації про фізичне виховання. У публікаціях українських періодичних видань, попри їхню явну ідеологічну спрямованість, порушувалися чимало актуальних питань з фізичного виховання учнів загальноосвітніх шкіл, друкували навчальні програми, комплекси фізичних вправ для дітей різного віку, матеріали наукових дискусій та конференцій, серед яких значне місце посідали питання теоретичного і методичного забезпечення фізичного виховання. У наукових розвідках акцентують увагу на характерних для цього періоду процесах та явищах: державній регламентації, прогалинах у підготовці педагогічних кадрів, вирішальній ролі громадського чинника у розвитку масової фізичної культури, ідейній спрямованості.

Здобувачем встановлено, що розвиток фізичного виховання в Україні, починаючи з середини ХХ ст. чітко відображає загальні тенденції розвитку системи фізичного виховання окресленого історичного періоду. У дослідженнях історико-педагогічних аспектів розвитку фізичного виховання переважають підходи, що розглядають його як цілеспрямований процес розвитку фізичних і морально-вольових якостей особистості та засвоєння систематизованих знань, фізичних вправ і навичок їх самостійного застосування впродовж життя. Мету фізичного виховання пов'язували з задоволенням потреб окремих державних структур або етнічних спільнот у підготовці всебічно розвиненої особистості, здатної до продуктивної праці та захисту Батьківщини. Водночас дослідження засвідчують появу нових рис формальної сторони фізичної культури, що проявлялися у динамічних змінах системи фізичного виховання, урізноманітненні видів фізичної підготовки, спорту й змагань, а також у розвитку форм організації занять з фізичного виховання.

У третьому розділі «Фізичне виховання дітей та молоді у вітчизняній педагогічній думці другої половини ХІХ – ХХ століття як предмет вивчення науковців» здобувачем проаналізовано наукові розвідки щодо ролі педагогічних персоналій у розвиток фізичного виховання в Україні у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст., висвітлено здобутки історіографічних студій про ключові постаті українського фізичного виховання міжвоєнного періоду, розкрито рецепції українських дослідників щодо внеску педагогів другої половини ХХ ст. у розвиток фізичного виховання дітей та молоді в Україні.

Автором доведено, що проблеми фізичного виховання займала чільне місце в працях передових вчених, педагогів означеного історичного періоду. Виявлено низку праць, у яких схарактеризовано внесок педагогів-просвітників (О. Анохіна, І. Боберського, О. Бутовського, Г. Ващенко, А. Волошина, Ю. Дзеровича, М. Демкова, О. Духновича, А. Макаренка, І. Миропольського, І. Ставровського, В. Сухомлинському, К. Ушинського та ін.) у розвиток фізичного виховання дітей та молоді та проаналізовано їхню роль у становленні й розвитку вітчизняної системи фізичного виховання; ці

праці містять вагомий фактологічний матеріал щодо місця фізичного виховання молодого покоління в їх творчій спадщині.

Виявлено, що більш повно в наукових розвідках розкрито роль Г. Ващенка, О. Духновича, А. Макаренка, В. Сухомлинського та К. Ушинського у розвитку проблеми фізичного виховання дітей та молоді. Недостатньо вивченими залишились спадщина О. Анохіна, І. Боберського, О. Бутовського Ю. Дзеровича, М. Демкова, І. Миропольського, І. Ставровського та ін. Нечисленні історико-педагогічні рефлексії містять фрагментарний або поверхневий аналіз лише деяких аспектів їхньої діяльності в цьому напрямі.

У четвертому розділі «Історико-педагогічні рефлексії вітчизняних учених про професійну підготовку вчителів фізичного виховання у другій половині XIX – XX столітті» здобувачем схарактеризовано розвідки вітчизняних дослідників щодо становлення та розвитку професійно-педагогічної підготовки вчительських кадрів з фізичної культури у другій половині XIX – на початку XX ст., виявлено особливості формування наукових знань щодо проблеми підготовки вчителів з фізичної культури у міжвоєнний період, здійснено історіографічний аналіз розвитку професійної підготовки вчителів з фізичної культури у другій половині XX ст.

Автором доведено, що модернізаційно-плюралістичний період є найпродуктивнішим за кількістю праць, присвячених історії розвитку професійно-педагогічної підготовки вчителів фізичного виховання у другій половині XIX – XX ст., що дає підстави стверджувати, що сучасні українські науковці зробили вагомий внесок у дослідження цієї проблеми.

У результаті наукового пошуку здобувачем встановлено, що в період другої половини XIX – початку XX ст. у дослідженнях у контексті інших питань, висвітлено історико-педагогічні аспекти становлення та розвитку професійної підготовки вчительських кадрів з фізичної культури в досліджуваній період, узагальнено статистичні та архівні дані, що відображають розвиток цього питання в окреслений період, з'ясовано внесок педагогів, громадських діячів у започаткування підготовки кваліфікованих учителів фізичного виховання.

Виявлено, що на сучасному етапі активізувався інтерес учених до вивчення питань становлення та розвитку професійно-педагогічної підготовки майбутніх учителів фізичної культури в Україні у міжвоєнний період. У працях звертається увага на нестачу кваліфікованих кадрів із фізичного виховання та розглядаються прогресивні кроки спрямованні на підвищення рівня підготовки вчительських кадрів з фізвиховання у цей період: якісні зміни навчальних закладів, що готували майбутніх фахівців – від короткотермінових курсів фізкультури, які давали спеціальну середню кваліфікацію, до вищої професійної підготовки вчительських кадрів з фізвиховання, відкриття факультетів фізичного виховання у вищих педагогічних закладах України, вимоги держави і суспільства до завдань, мети та змісту педагогічної підготовки майбутніх учителів фізвиховання.

Таким чином, проведений у дисертації комплексний і системний історіографічний аналіз теорії та практики фізичного виховання дітей і молоді в Україні другої половини XIX – XX ст. демонструє потенціал не лише для подальших наукових досліджень цього соціально-педагогічного феномену, але й для впровадження цінного історико-педагогічного досвіду в сучасну національну освітню систему.

Узагальнення отриманих результатів підтвердило досягнення мети та успішне виконання завдань дисертаційного дослідження, що має новизну і практичне значення.

Повнота викладу основних результатів дисертації в наукових працях.

Результати дисертаційної роботи висвітлено в 22 наукових працях, які відображають основні результати дослідження (19 – одноосібних), з яких: 3 статті у наукових виданнях, що входять до бази Web of Science Core Collection або Scopus, 18 статей у наукових виданнях, внесених до Переліку наукових фахових видань України, 1 розділ у колективній монографії. У 11 працях, додатково відображено наукові результати докторської дисертації, з них: 11 тез у матеріалах науково-практичних конференцій.

На основі аналізу змісту публікацій М. О. Кошляка можна констатувати, що наукові положення, висновки та рекомендації, які було отримано в результаті проведеної роботи, у друкованих працях викладено достатньо повно.

Ідентичність змісту реферату й основних положень дисертації.

Структурна побудова, зміст, висновки, що викладені в рефераті, повністю відображають основні положення дисертації.

Оцінка мови і стилю викладення матеріалу дисертації.

Дисертацію викладено українською мовою. Структура дисертації та стиль її подання відповідають чинним вимогам. У тексті дисертації відсутні текстові запозичення без посилання на джерело.

Відповідність змісту дисертації спеціальності, з якої вона подається до захисту.

Зміст дисертаційної роботи відповідає предметній галузі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіка.

Дискусійні положення та зауваження до змісту дисертації.

Загалом надаючи позитивну оцінку дисертаційній праці Кошляка Михайла Анатолійовича, зацентруємо увагу на низці дискусійних положень, а також висловимо окремі побажання:

1. У вступі, обґрунтовуючи актуальність досліджуваної наукової проблеми для сучасної освіти, доцільно більш виразно акцентувати увагу на необхідності її цілісного історіографічного аналізу. Зокрема, варто підсилити аргументацію щодо значущості системного осмислення наукового доробку вітчизняних учених, що дозволяє не лише відтворити еволюцію наукових підходів, а й виявити тенденції, закономірності та прогалини у вивченні проблеми.

2. У контексті розгляду періодизації розвитку історико-педагогічних досліджень теорії і практики фізичного виховання дітей та молоді в Україні досліджуваного періоду варто було більш чіткіше конкретизувати тенденції та характерні ознаки кожного з визначених періодів. Така конкретизація сприяла б більш глибокому розумінню логіки розвитку досліджуваної проблематики, дозволила б простежити наступність і відмінності між періодами, а також підсилила б наукову обґрунтованість і цілісність представленого аналізу.

3. Науковому збагаченню роботи сприяло б розширення історіографічного поля досліджуваної проблеми працями узагальнюючого характеру С. Сірополка, В. Майбороди, Б. Ступарика, М. Ярмаченка, С. Гончаренка та ін., оскільки розвиток теорії і практики фізичного виховання дітей та молоді в Україні у другій половині XIX – XX ст. відбувався не ізольовано, а на тлі соціально-економічних і політичних процесів, які були характерні для цього періоду.

4. У роботі потребує підсилення критичний підхід самого дисертанта до аналізу наукових праць різних хронологічних періодів щодо розвитку досліджуваної проблеми. Зокрема, варто було б здійснити їх більш глибоку аналітичну інтерпретацію джерел, порівняльний аналіз позицій різних авторів.

5. З метою узагальнення та систематизації дослідницького матеріалу автору доцільно було сформулювати таблицю та розмістити її в додатках, в якій подати наукові праці з проблеми дослідження за заявленими трьома історіографічними підходами (хронологічним, проблемно-тематичним та персоніфікованим).

Проте висловлені зауваження не впливають на позитивне враження від дисертації в цілому та не знижують її цінність.

Висновок про відповідність дисертації вимогам «Порядку присудження та позбавлення наукового ступеня доктора наук».

Аналіз дисертації, реферату та опублікованих праць дає підстави для висновку про те, що дисертаційна робота «Теорія і практика фізичного виховання дітей та молоді в Україні другої половини XIX – XX століття у вітчизняному педагогічному дискурсі» є самостійною, завершеною науковою роботою, відповідає пп 7-9 «Порядку присудження та позбавлення наукового ступеня доктора наук» (Постанова Кабінету Міністрів України від 17 листопада 2021 р. № 1197 «Деякі питання присудження (позбавлення) наукових ступенів»), а її автор, Кошляк Михайло Анатолійович, заслуговує на присудження наукового ступеня доктора педагогічних наук зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіка.

Офіційна опонентка –

докторка педагогічних наук, професорка,
професорка кафедри початкової освіти
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського

Засвідчую
Начальник відділу кадрів

20 р.

Наталія ЛАЗАРЕНКО